

УДК 341.231.14

МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ЖИТТЯ У СВІТЛІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СПРАВАХ ПРОТИ УКРАЇНИ

Шевченко Ю.А.

Інститут прокуратури і кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У даній статті розглянуто питання захисту права на життя, передбаченого Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, у площині практики рішень Європейського суду з прав людини проти України. Подано висновки щодо європейського механізму захисту права на життя та надано оцінку деяких позицій Європейського Суду. Також у висновках містяться практичні рекомендації щодо визначення порушення конвенційного права.

Ключові слова: права людини, основоположні права людини, право на життя, Європейський суд, захист прав.

Постановка проблеми. Питання захисту прав людини в Україні постало ще з перших років здобуття незалежності і набуло більшої актуальності після ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) у 1997 році. На практиці більшість європейських країн після закінчення Другої світової війни визначили пріоритетним питання захисту фундаментальних прав людини, і, як наслідок активних дій, у 1949 році було засновано Раду Європи, а згодом прийнято Конвенцію і створено Європейський суд з прав людини (далі – Суд, Європейський Суд) у Стразбурзі. Від того часу європейські держави взяли на себе позитивні й негативні зобов'язання, визначені в Конвенції. Україна, як учасниця Ради Європи, також прийняла на себе аналогічні зобов'язання, а відтак почала свій шлях побудови механізму захисту основоположних прав людини. З цього часу, проблема захисту прав людини, які здебільшого передбачені Конституцією України, перестала бути національним питанням, а й досягла регіональних рамок. Це підтверджується тим, що, якщо національна система не захистила відповідне право, то людина, зокрема, громадянин України, може захистити його в Європейському Суді і таким чином притягнути державу до відповідальності. Цікаво, що на сьогоднішній день кількість скарг, поданих проти України, має переважну більшість. Таку тенденцію помітив голова Суду Гвідо Раймонді у 2015 році. Суддя зазначив, що більшість заявників скаржаться на порушення статті 2 (право на життя) і 3 (заборона катування), при цьому він додав, що обставини справ часто виявляються аналогічними, і тому близько 90% скарг визнаються неприйнятними. Однією з причин неприйнятності заяв проти України також є явна необґрунтованість. Слід додати, що у деяких справах, які визнані прийнятними, часто Суд не визнає порушення з боку держави в силу недостатньої аргументації порушеного права чи інших причин. Тому, для повного розуміння механізму захисту права на життя необхідно проаналізувати практику Європейського суду у справах проти України, а також інших країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти поняття права людини на життя досліджували як вітчизняні, так і закордонні науковці і вчені. Серед них можна виділити пра-

ці С. Алексеева, Ю. Бауліна, З. Гладуна, К. Гориславського, О. Заверухи, В. Грищука, Б. Жупанчича, Н. Кальченка, М. Козюбри, Л. Лінніка, Н. Матузова, О. Мезяєва, К. Марисюка, О. Мірошниченка, О. Перевозчикова, С. Порошука, П. Рабіновича, В. Речицького, О. Рогова, Г. Романовського, Н. Рубанової, Л. Рассказова, Т. Свіди, О. Светлова, М. Страхова, А. Соловйова, І. Упорова, Т. Фоміченко, С. Шевчука, І. Юшкарева, Г. Юдківської та інших. Проте, згадана проблема, зважаючи на свою актуальність, залишається недостатньо дослідженою в юридичній науці, а тому потребує більш глибокого аналізу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблемою в Україні залишається періодичне порушення прав людини, гарантованих Конвенцією, оскільки держава не приділяє належної уваги їхнього захисту. Зі значної кількості скарг, поданих проти України, особливої уваги вартують порушення з боку держави такого невід'ємного права, як право на життя. Зважаючи на таку динаміку, вважається необхідним більш детально дослідити механізм захисту права на життя у площині справ проти України для повного розуміння позицій Суду, а також виділення актуальних проблем порушення права на життя в Україні. Оскільки в юридичній науці не проведено дослідження, у якому б повною мірою подавався аналіз позицій Європейського Суду у справах проти України щодо порушення права на життя та висновок до нього, то доречним буде більш глибока деталізація саме цього питання. Також, зважаючи на міжнародний досвід, у статті подається характеристика рішень Суду, де наявне порушення статті 2 Конвенції.

Мета статті. Головною метою статті є аналіз практики Європейського суду у справах проти України, де наявне порушення з боку держави статті 2 Конвенції, задля повного розуміння механізму захисту гарантованого права; вважається доцільною й оцінка позицій Суду у деяких справах проти України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право на життя – це перше право, яке згадується у Конвенції. І це не дивно, оскільки інші права не мають багато сенсу, якщо можливим є свавільне позбавлення життя людей. Основоположний характер цього права можна побачити з того, що ним відкривається список так званих невідступних прав, тобто прав, щодо яких держава не

може зробити передбаченою статтею 15 Конвенції заяву про відступ, або, як її ще називають, делегацією від дотримання певних положень Конвенції у зв'язку з військовою або іншою надзвичайною ситуацією, що ставить під загрозу життя нації. Як неодноразово зазначав Суд починаючи з 1995 року, у справі «McCann та інші проти Сполученого Королівства» від 27.09.1995 року право на життя разом із заборонаю катувань становлять основоположні цінності для суспільств тих держав, що є членами Ради Європи. Пункт 1 статті 2 у першому реченні чітко визначає загальний принцип захисту права на життя: «право кожного на життя охороняється законом» [1]. Слід наголосити на тому, що текст статті 2 початково передбачав можливість позбавлення життя на виконання смертного вироку суду, однак вже у 1983 році до Конвенції був прийнятий додатковий Протокол № 6, зміст якого передбачав, що смертна кара скасовується, і нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено в мирний час. Однак, у 2002 році вже було прийнято Протокол № 13, який передбачає повну і остаточну заборону смертної кари за всіх обставин, включаючи воєнний час. Відтоді стаття 2 не передбачає можливості позбавлення життя на виконання смертного вироку.

Структура статті 2 передбачає основні зобов'язання держави: негативні зобов'язання передбачають утримання держави від дій, які призводять до порушення гарантованого права. Хоча пункт 2 статті 2 передбачає низку умов, за яких позбавлення життя не буде становити порушення гарантованого права на життя, але Європейський Суд завжди оцінює з особливою ретельністю, чи виправдовують обставини справи застосування сили, що призвело до втрати життя, і така позиція є абсолютно зрозумілою, оскільки йдеться про право на життя. Виключно необхідне застосування сили, що може виправдати позбавлення особи життя, означає, що застосування сили має бути пропорційним меті, яка переслідується. При цьому береться до уваги, чи мали можливість представники держави підготуватись і спланувати захід, пов'язаний із застосуванням сили. Перелік цілей, для досягнення яких можливе застосування сили, є вичерпним, при цьому держава не може тлумачити його розширено. Варто додати, що Європейський Суд застосовує статтю 2 не тільки у випадку смерті людини, але й при отриманні серйозних тілесних ушкоджень, тобто якщо людина знаходилась у стані на грані життя.

Якщо негативні зобов'язання полягають в утриманні від дій, що призводять до порушення права, то позитивні зобов'язання навпаки полягають у необхідності держави вживати певні дії для забезпечення і захисту гарантованого права. Іншими словами, наприклад, здійснювати ефективне розслідування відповідних випадків та вживати заходи для їх недопущення.

Практика Європейського Суду щодо негативних зобов'язань за статтею 2 Конвенції здебільшого стосується випадків смерті в місцях несвободи, зокрема слідчих ізоляторах (далі – СІЗО), установах виконання покарань. Хоча звичайно такими випадками стаття 2 не обмежується. У разі якщо до смерті особи причетні представ-

ники держави незалежно від місця, де це відбулось, і ситуація не підпадає під виключення пункту 2 статті 2 Конвенції, можна порушити питання про застосовність цієї статті. У справах, коли йдеться про смерть людини в місці несвободи, в якому людина перебуває під повним контролем держави, саме держава повинна надати належне і переконливе пояснення того, як саме відбулись відповідні події. Таким чином, тягар доведення переходить до держави, і якщо вона не може аргументовано пояснити, за яких обставин сталась смерть людини, виникають питання щодо порушення державою статті 2 Конвенції. Європейський Суд вважає, що коли правоохоронні органи затримали здорову особу, яку згодом знаходять мертвою, то саме на державу покладається обов'язок надати правдоподібне пояснення щодо причини настання смерті, і якщо цього не буде зроблено, то державні органи нестимульовані відповідальність. Це зумовлюється тим, що вся чи значна частина інформації про події в пенітенціарних або інших державних установах відома виключно органам влади, тому саме вони мають обов'язок надати пояснення щодо подій. У випадку смерті особи цей обов'язок стає ще більш суворим [8, п. 72]. Так, у рішенні «Матушевський і Матушевська проти України» від 23.06.2011 року сина заявників було взято під варту. При поміщенні у СІЗО його було оглянуто та констатовано задовільний стан здоров'я. Перебуваючи під вартою, син заявників помер, при цьому на його тілі були виявлені тілесні ушкодження. Слідство було суперечливе та затяжне і станом на момент розгляду справи Європейським Судом закінчено так і не було. Національні органи намагались підтвердити висновок про те, що смерть настала від обставин, незалежних від представників держави. Однак усі аргументи на підтримку такого висновку не витримали критики Європейського Суду, оскільки особа була поміщена в місце несвободи здоровою, і під повним контролем держави настала смерть. Відсутність належного встановлення обставин причини смерті призвело до констатації порушення статті 2 в частині негативних зобов'язань або, як вказує Суд в рішенні, матеріального аспекту цієї статті. Тому, держава є винною у смерті сина заявників. Вищезазначене зобов'язання держави за матеріальним аспектом статті 2 Конвенції має тісний зв'язок з її процесуальними зобов'язаннями здійснити ефективне розслідування за фактом смерті за підозрілих обставин [8, п. 73]. У цій справі також було визнано порушення статті 2 в її процесуальному аспекті, оскільки Суд встановив, що розслідування здійснювалось неналежним чином. У вказаній справі було безліч недоліків, які й призвели до встановлення факту, що органи слідства не здійснювали ефективне розслідування. Відтак, навіть якщо заявник не доведе, що смерть була спричинена діями представників держави, то неефективне розслідування обставин справи призведе до констатації порушення процесуального аспекту відповідної статті.

Аналогічні обставини можна побачити у справі «Paul та Audrey Edwards проти Сполученого Королівства» від 14.03.2002 року, у якій заявники, батьки померлого сина, скаржилися на порушення статті 2 Великою Британією стосовно

охорони життя та розслідування смерті. Психічно хворий син заявників був затриманий за дрібне хуліганство та поміщений до однієї камери із затриманим Річардом Лінфордом, який також був психічно хворим. Через кілька годин перебування в одній камері Лінфорд забив на смерть молодшого Едвардса. Заявники скаржилися, що держава не захистила життя їхнього сина, порушивши статтю 2 Конвенції, оскільки не попередила ситуацію, коли дві психічно хворі особи опинилися в одній камері. Зважаючи на такі обставини, Суд зазначив, що ув'язнені особи знаходяться у беззахисному стані і повністю залежать від держави, тому на владу покладено обов'язок захищати їх права [13]. Суд підтримав позицію заявників, вирішивши, що органи держави, включаючи лікарів, поліцію, службу судового переслідування й суди, своєчасно не передали тюремній адміністрації інформацію про стан здоров'я та минуле Лінфорда, а тюремна адміністрація, у свою чергу, недостатньо ретельно перевірила його, коли він прибув до в'язниці. У сукупності це призвело до порушення позитивних обов'язків держави щодо захисту життя сина заявників відповідно до статті 2 Конвенції.

За відсутності ефективного розслідування сама законодавча заборона вбивства є, незважаючи на основоположну важливість, неефективною в практиці, та у деяких випадках представники держави можуть фактично безкарно порушувати права тих, хто знаходиться під їхнім контролем. Позитивне зобов'язання розслідувати такі випадки виникає не тільки у випадках смерті, коли людина перебуває під контролем держави. Держава зобов'язана розслідувати випадки смерті або зникнення людини тоді, коли не виникає сумнівів щодо причетності до подій представників держави. У такому випадку Європейський Суд досліджує, чи всіх розумних та очікуваних заходів вжила держава для встановлення обставин смерті. Якщо винна особа або навіть обставина смерті достеменно не встановлена, але при цьому держава доведе, що всіх стандартів ефективного розслідування було дотримано, Європейський Суд визнає відсутність порушення, і навпаки, якщо під час розслідування представниками держави були допущені недоліки, які призвели до неефективності слідства, – буде встановлено порушення статті 2. Наприклад, у справі «Барсукови проти України» від 26.02.2015, яка стосувалася розслідування дорожньо-транспортної пригоди, що призвело до смерті людини, слідство тривало майже 10 років. Основні затримки на цій стадії пов'язані з численними поверненнями справи на додаткове розслідування після скасування недостатньо обґрунтованих постанов про закриття кримінальної справи та у зв'язку з необхідністю виправити процесуальні недоліки і зібрати додаткові докази. Очевидно, що недоліки слідства призвели до його надмірної тривалості і неефективності. Тому держава була визнана відповідальною за порушення статті 2 Конвенції.

Хоча позиція Суду у справі «Міхно проти України» від 01.09.2016 року щодо проведення ефективного розслідування залишається двоколісною. За обставинами справи заявниці є родичами двох жертв, які були присутні на авіа-шоу на Скви́лівському аеродромі 27 липня 2002 року.

В той день загинуло 77 осіб, серед яких були й родичі заявниць. До Європейського Суду заявники скаржились на порушення державою статті 2 в матеріальному та процесуальному аспектах, оскільки держава не вжила заходів для уникнення трагедії і відповідно жертв, а також провела неефективне розслідування, яке було затяжним, суперечливим та необ'єктивним, оскільки були підстави вважати, що слідство, яке проводилось військовими, зазнало впливу з боку підозрюваних організаторів, які займали вищі військові ранги, а тому мали таку можливість. Проте, Суд зазначив, що слідство, яке було проведено військовими, а також військова судова система України є незалежною та неупередженою, тому порушення процесуального аспекту статті не було. Також Суд вказав, що порушення матеріального аспекту статті 2 Конвенції відсутнє, оскільки держава виконала свої зобов'язання перед потерпілими, виплативши моральну компенсацію та покаравши винних у вчиненні злочину [9]. Адвоката скаржниць С. Хилюк коментує рішення Суду, вказуючи, що покарані були лише виконавці діяння, тобто пілоти літака. При цьому організатори події покарані не були. Варто додати, що більшість з них через незначний проміжок часу просунулись по військовим рангам значно вище. Також скаржниці очікували від Суду справедливої сатисфакції у питанні визнання судом провини держави у цій трагедії. Таким чином, незрозумілим залишається позиція Суду у виправданні держави у Скви́лівській трагедії, оскільки порушення статті 2 Конвенції є очевидним і не підпадає під винятки пункту 2 цієї статті.

У деяких випадках стаття 2 вимагає, щоб до винної у заборонених діяннях особи було застосоване жорстке покарання за кримінальним законодавством. Це означає, що національні органи судової влади в жодному випадку не повинні допускати, щоб умисне заподіяння тілесних ушкоджень лишалось не покараним. Це є надзвичайно важливим для підтримання громадської впевненості в дотриманні принципу верховенства права та попередженні будь-яких ознак змови або поблагливістості до незаконних дій з боку держави. Коли представник держави обвинувачується у вчиненні злочину, пов'язаного зі смертю особи, катуванням або жорстоким чи таким, що принижує гідність поведінням, що передбачено статтею 3, кримінальне провадження та винесення вироку не повинні здійснюватись поза межами строку давності, амністії чи помилування при цьому не допускаються. У справі «Алексахін проти України» від 19.07.2012 року було визнано порушення статті 3 у зв'язку з тим, що за найжорсткіше поведіння по відношенню до заявника посадова особа була покарана позбавленням волі строком на 5 років, яке слід вважати умовним з випробувальним терміном. Європейський Суд зазначив, що, покаравши працівника міліції за допомогою м'якого вироку, насправді держава сприяла виникненню у нього «відчуття безкарності» замість того, щоб продемонструвати обвинуваченому, як вона повинна була це зробити, що таким діям у жодному випадку не потуратимуть [2, п. 58].

Однак, якщо порушення права на життя чи тілесну недоторканість не здійснюється навмис-

но, позитивне зобов'язання за статтею 2 передбачає, що притягнення особи до кримінальної відповідальності є не обов'язковим. Зокрема, у справі «Валерій Фуклев проти України» від 16.01.2014 року Суд вказував, що у конкретному випадку злочинної недбалості медичних працівників зобов'язання може бути виконано, якщо правова система надасть жертві можливість отримати відшкодування за допомогою виключно цивільно-правових засобів захисту або у поєднанні останніх із кримінально-правовими засобами захисту, що дозволить встановити відповідальність певних лікарів і отримати будь-яке відповідне цивільно-правове відшкодування, таке як компенсація за завдану шкоду та оприлюднення рішення [3, п. 66].

Проте у справі «Космата проти України» від 15.01.2015 року Суд встановив, що у справах за статтею 2 Конвенції стосовно нещасних випадків, які стались внаслідок виконання особливо небезпечної роботи, лише цивільно-правовий засіб юридичного захисту може виявитись недостатнім, а компетентні органи влади повинні за власною ініціативою розпочати розслідування, здатне, по-перше, встановити обставини, за яких стався нещасний випадок, та будь-які недоліки нормативно-правової бази, а, по-друге, встановити посадових осіб або органи влади, що будь-яким чином причетні до зазначених подій на будь-якому етапі їхнього розвитку і покарати їх [6, п. 51].

Позитивні зобов'язання держави за статтею 2 не обмежуються обов'язком здійснити розслідування випадків, які вже мали місце. Держава також повинна вживати заходи для попередження забороненого поведіння з боку інших осіб. Інакше кажучи, стаття 2 покладає на державу позитивний обов'язок вживати заходів для охорони життя тих, хто знаходиться під її юрисдикцією. В аспекті статті 2 це забезпечується заходами з попередження, усунення і покарання за правопорушення чи злочин. Держава повинна реагувати на повідомлення про загрози життю людини з боку інших людей. Однак об'єктивно позитивний обов'язок має розумітись, як такий, що не накладає неможливого або неспівмірний тягар на органи державної влади. Це означає, що не кожна скарга про загрозу життю зобов'язує державні органи за вимогою Конвенції вживати ефективних заходів щодо усунення такої загрози. Для виникнення позитивного обов'язку повинно бути встановлено, що органи державної влади знали або повинні були знати про існування наявної загрози життю визначеної особи або осіб від кримінальних дій третіх осіб, оскільки вони не вжили заходів в рамках своїх повноважень, які обґрунтовано вважаються такими, що мали запобігти такому ризику. Наприклад, у справі «Гонгадзе проти України» від 08.11.2005 року працівники прокуратури проігнорували повідомлення пана Гонгадзе про незрозумілий інтерес, який до нього проявляють співробітники правоохоронних органів, що, на його переконання, становило загрозу його життю. Як прокоментував Європейський Суд у рішенні, відповідь на заяву пана Гонгадзе не тільки була явно формальною, але й вочевидь мала ознаки недбалості [4, п. 169]. При цьому правоохоронні органи не могли не знати про ризики, на які наражається журналіст,

висвітлюючи інформацію про політичні проблеми в державі [4, п. 168]. Відповідно, відсутність вчасного реагування на скаргу журналіста Гонгадзе про обґрунтоване побоювання за своє життя призвела до констатації порушення статті 2 Конвенції.

Однак, для визнання держави відповідальною за невжиття заходів захисту необхідно довести, що держава знала або могла знати про реальність загрози життю людини. У справі «Маснева проти України» від 20.12.2011 року сина заявниці, який був співробітником міліції, знайшли мертвим у кабінеті. Слідство прийшло до висновків, що померлим було вчинено самогубство. Однак, заявниця стверджувала, що її сина було вбито вірогідно працівниками міліції, щодо яких померлий міг розслідувати злочини. Вона також стверджувала, що держава не захистила його життя, але мала це зробити, оскільки його діяльність була пов'язана з розслідуванням корупційних злочинів, вчинених саме працівниками органів внутрішніх справ. Таким чином, така діяльність мала підвищену небезпеку. Розглянувши справу, Європейський Суд дійшов висновку про відсутність очевидних фактів, які б вказували, що дійсно син заявниці був залучений до виконання завдань, особливо ризикованих для його життя. Крім того, існували юридичні норми та адміністративні механізми, які передбачали ефективні засоби стримування загрози життю сину заявниці та дозволили йому просити про захист у зв'язку з загрозою, пов'язаною з діяльністю [7, п. 69]. За відсутності обставин, які б очевидно вказували на наявність ризику для життя сина заявниці, порушення статті 2 Конвенції встановлено не було. Хоча, якщо розглядати порушення державних органів в процесуальному аспекті статті 2, можна побачити порушення в тому, що слідство є неефективним, оскільки воно було двозначним і затяжним, бо тривало 7 років. Зокрема, слідство не встановило, якого походження були пусті пляшки з-під алкогольних напоїв та цигарок, знайдених біля трупу, та яким чином відбувалась їх реалізація, якщо у крові померлого наслідків їх вживання не знайдено. А також незрозумілим залишається походження двох відбитків пальців у кабінеті померлого, які йому не належали. Проте, як вбачається, Суд не викремив такого порушення.

Для забезпечення вказаних прав держава також зобов'язана контролювати тих, кого вона наділяє владою та кому видає зброю, забезпечувати їх підготовку та тренування; держава має забезпечити належне планування заходів, які потенційно можуть привести до випадків смерті або неналежного поведіння, а також забезпечити належну нормативно-правову базу. Наприклад, у справі «Горовенки і Бугара проти України» від 12.01.2012 року співробітник міліції, будучи у стані алкогольного сп'яніння, у неробочий час вбив двох цивільних осіб з табельної зброї. Держава відмовилась визнати відповідальність за ці дії, мотивуючи це тим, що під час подій міліціонер не виконував службові обов'язки. Але, розглянувши справу, Європейський Суд зазначив, що від держави очікується встановлення високих професійних стандартів у рамках правоохоронної системи і забезпечення того, щоб особи, які перебувають

на службі в такій системі, відповідали таким критеріям. Зокрема, видаючи працівникам міліції вогнепальну зброю, слід проводити не лише необхідне технічне навчання, а й особливу ретельний відбір службовців, яким дозволяється носити вогнепальну зброю [5, п. 38]. Із викладеного випливає, що у цій справі працівник міліції, який умисно застрелив двох осіб із табельної зброї, отримав її всупереч існуючим національним нормам, оскільки не було перевірено, де він її зберігатиме, коли не виконуватиме службових обов'язків, і що його особу було правильно оцінено з огляду на попередні порушення ним дисципліни [5, п. 39]. Відповідно, у цій справі держава не дотрималась своїх позитивних зобов'язань.

У справі «Makaratzis проти Греції» від 20.12.2004 року Велика палата Суду встановила, що застосування зброї поліцейськими, які переслідували порушника правил дорожнього руху (дали – ПДР), не було достатнім чином врегульовано у національному праві, яке, в свою чергу, не передбачало ефективних та адекватних гарантій від свавілля та зловживання силою [12, п. 61]. Крім того, відповідне законодавство має доповнюватись існуванням правоохоронної системи, здатної ефективно протидіяти вчиненню злочинів проти особи. В даній справі стаття 2 була застосована не тому, що дії представників влади не призвели до загибелі особи, а тому, що міра та спосіб застосування сили або відповідні наміри чи мета застосування не були регламентовані національним законодавством.

Доречним буде приклад справи «Finogenov та інші проти Росії» від 20.12.2011 року, де група озброєних терористів чеченського сепаратистського руху захопила близько 900 осіб заручників у московському театрі. Російські правоохоронні органи розповсюдили невідомий наркотичний газ у приміщенні головної сцени через вентиляційну систему будівлі. Через кілька хвилин, коли майже всі терористи знепритомніли, бригада спеціального реагування приступом захопила будівлю та заподіяла смерть більшості терористів. Заручників було евакуйовано з приміщення і направлено до різних лікарень на машинах швидкої допомоги та автобусах. Проте, близько 125 заручників загинули на місці, під час перевезення або в лікарні. Європейський Суд досліджував, чи вжила держава всіх застережливих заходів, які слід було вжити, щоб мінімізувати ефект на самих заручників, провести швидку евакуацію, надати їм необхідну медичну допомогу. В результаті розгляду було встановлено, що план евакуації містив значні недоліки з різних точок зору. Виявляється, що нічого не було зроблено з метою централізованого керування роботи задіяних служб. Була відсутня інструкція щодо способу обміну інформацією між різними рятувальними службами. Лікарям не було надано інформацію про жертви та їхній стан, тому ступінь пріоритетності завдань для них не був чітко зрозумілий. При масовому перевезенні поранених у міському транспорті медична допомога не надавалась. Не було чіткого плану розміщення постраждалих у різних лікарнях, що зумовило одночасне прибуття кількох груп поранених в один і той самий медичний заклад [11]. Також були й інші недоліки, у зв'язку з чим Європей-

ським Судом було констатовано недотримання державою позитивних зобов'язань за статтею 2 Конвенції у питаннях, що стосувались законного застосування сили для того, щоб подолати супротив, оскільки представники державного органу несли відповідальність за розумне планування свого втручання для того, щоб мінімізувати потенційні ушкодження.

Позитивний обов'язок захищати право на життя в сфері підвищеної небезпеки охоплює широкий спектр чинників та, за загальним правилом, виникає у контексті будь-якої діяльності (публічної чи приватної), у якій право на життя може опинитися під загрозою. Перш за все, держава має створити законодавчий та адміністративний механізм, який би забезпечив ефективну протидію загрозам права на життя. Насамперед, це стосується діяльності з підвищеним ризиком для життя. Законодавчі норми мають регулювати ліцензування, організацію проведення, безпеку та нагляд за відповідними заходами, а також містити контрольний механізм за виконанням таких правил відповідними особами. Заходи з контролю якості їжі, води, яку ми всі споживаємо, контроль за станом тверезості водіїв громадського транспорту, станом здоров'я вихователів, які щоденно контактують з маленькими дітьми, дотримання правил перевезення вибухово-небезпечних речовин тощо – цей перелік адміністративних заходів, які має встановити на законодавчому рівні і виконувати держава, має бути під її юрисдикцією для забезпечення життя людини [14, с. 14].

Однак виникає питання, до якої міри держава може бути відповідальною за втрату життя людини та чи має бути людина також відповідальною за своє життя. Яскравим прикладом є справа «Прилуцький проти України» від 26.02.2015 року, у якій син заявника загинув під час перегонів у автомобільній квест-грі. Заявник скаржився, що органи влади знали про систематичний характер проведення таких автомобільних ігор у м. Донецьку, і тому вони були зобов'язані вжити відповідні адміністративні заходи, а саме запровадити ліцензування такої діяльності та забезпечити охорону життя під час проведення відповідних ігор. Обсяг позитивного обов'язку має тлумачитись як такий, що не покладає на органи державної влади нереалістичний або непропорційний тягар, беручи до уваги труднощі у забезпеченні охорони правопорядку у сучасному суспільстві, непередбачуваність людської поведінки та оперативний вибір, який повинен бути зроблений з огляду на пріоритети та ресурси [10, п. 33]. Для Європейського Суду було необхідно, щоб заявник надав докази того, що органи влади не зробили все, що від них можна було б обґрунтовано очікувати для уникнення реальної безпосередньої загрози життю, про існування якої вони мали б знати. Відтак, автомобільна квест-гра передбачала перевезення до різних локацій у місті. Кожного разу, коли команда прибувала до пункту призначення, вона мала розгадати загадку, щоб визначити наступний пункт призначення. Таким чином, успіх команди залежав як від вирішення інтелектуальних завдань, так і від способу, в який вона рухалася між пунктами призначення. Але в даному випадку автомобільний рух у місті був регламен-

тований ПДР, а їх дотримання було забезпечено законодавством, що передбачало різні види відповідальності, зокрема кримінальну [10, п. 34]. Син заявника був повнолітнім, мав свободу дій і добровільно вирішив брати участь у грі, взявши на себе обов'язок дотримуватись існуючих правил. Гра не була визнана масштабним спортивним заходом, який міг потребувати додаткових заходів безпеки для його учасників. Незрозуміло, які додаткові заходи мала вжити держава для забезпечення захисту життя, враховуючи, що учасники мали дотримуватись встановлених ПДР. Навіть якщо органи влади мали певну загальну інформацію про такі види розважальних заходів, заявник не стверджує, що вони були таким поширеним соціальним явищем, що зростання їх кількості мало попередити органи влади про необхідність запровадити додаткові заходи для захисту населення [10, п. 37]. У цій справі не було встановлено, що спричинена відповідними іграми небезпека відрізнялася від небезпеки, властивої самому дорожньому руху, а тому вимагала спеціального регулювання цієї діяльності. Відповідно порушення статті 2 визнано не було. У даній справі неможливо сказати, що ігри такого роду були масовим захопленням населення і характеризувались підвищеним ризиком небезпеки. Це ті ознаки, які б могли спровокувати відповідальність держави за не встановлення певних додаткових правил для забезпечення проведення заходу. Держава встановила ПДР і відповідальність за їх недотримання. Відповідно, для того, щоб мінімізувати ризик для життя, людина має їх дотримуватись, і у цьому вже є її відповідальність.

У порівнянні можна розглянути справу «Georgel та Georgeta Stoicescu проти Румунії» від 26.07.2011 року, яка стосувалась нападу на заявницю зграї бродячих собак. Тілесні ушко-

дження не були такими серйозними, щоб викликати застосовність статті 2 чи 3, однак вони все ж таки були, і тому застосовано була стаття 8. Незважаючи на те, що статті Конвенції різні, принципи аналізу дотримання позитивних зобов'язань держави в цьому випадку є однаковиими. Виходячи з того, що держава знала про масштабність проблеми бродячих собак у місті, знала про непоодинокість таких випадків, невжиття нею належних заходів щодо усунення цієї загрози призвело до порушення статті 8, оскільки в даному випадку від людини не залежали жодні обставини, які б могли скласти перепону до нападу собак.

Висновки і пропозиції. Виходячи зі всього вищесказаного, у підсумку можна зазначити, що на сьогоднішній день проблема захисту права на життя в Україні залишається актуальною, а тому існує європейський механізм захисту такого права, який надає можливість особі, чие право було порушене, отримати справедливую сатисфакцію. Слід відмітити, що задля того, щоб домогтися справедливості від Європейського Суду, пропонується аргументовано розуміти: чи дійсно був факт порушення права на життя, чи відповідало обмеження права трискладовому тесту, чи вжила держава заходів для попередження або ліквідації порушення права та чи є наявні реальні підстави (у вигляді доказів, свідчень тощо) до притягнення держави до відповідальності. У статті поданий детальний аналіз рішень Європейського суду для розуміння його позиції у питанні порушення права на життя з різних аспектів. Проте, варто зауважити, що при оцінці деяких рішень у справах проти України, де було виявлено наявні очевидні факти порушення статті 2 Конвенції і де Суд не побачив такого порушення, позиція Суду залишається незрозумілою.

Список літератури:

1. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Алексахін проти України (CASE OF ALEKSAKHIN v. UKRAINE)» (Заява № 31939/06) від 19.07.2012 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_925.
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Валерій Фуклев проти України (CASE OF VALERIY FUKLEV v. UKRAINE)» (Заява № 6318/03) від 16.01.2014 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_a05.
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гонгадзе проти України (CASE OF GONGADZE v. UKRAINE)» (Заява № 34056/02) від 08.11.2005 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_420.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Горовенки і Бугара проти України (CASE OF GOROVENKY AND BUGARA v. UKRAINE)» (Заяви №№ 36146/05 та 42418/05) від 12.01.2012 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_895.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Космата проти України (CASE OF KOSMATA v. UKRAINE)» (Заяви №№ 10558/11 і 28218/11) від 15.01.2015 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/file/43544.docx>.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Маснева проти України (CASE OF MASNEVA v. UKRAINE)» (Заява № 5952/07) від 20.12.2011 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_906.
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Матушевський і Матушевська проти України (MATUSHEVSKYY AND MATUSHEVSKA v. UKRAINE)» (Заява № 59461/08) від 23.06.2011 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_901.
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Міхно проти України (CASE OF MIKHNO v. UKRAINE)» (Application no. 32514/12) від 01.09.2016 року [Електронний ресурс] // The HUDOC database. – Режим доступу: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["CASE OF MIKHNO v. UKRAINE"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{).

10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Прилуцький проти України (CASE OF PRILUTSKIY v. UKRAINE)» (Заява № 40429/08) від 26.02.2015 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/file/47282.docx>.
11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Finogenov та інші проти Росії (CASE OF FINOGENOV AND OTHERS v. RUSSIA)» (Applications nos. 18299/03 and 27311/03) від 20.12.2011 року [Електронний ресурс] // The HUDOC database. – Режим доступу: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["CASE OF FINOGENOV AND OTHERS v. RUSSIA"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{).
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Makaratzis проти Греції (CASE OF MAKARATZIS v. GREECE)» (Application no. 50385/99) від 20.12.2004 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_408.
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Paul та Audrey Edwards проти Сполученого Королівства (CASE OF PAUL AND AUDREY EDWARDS v. THE UNITED KINGDOM)» (Application no. 46477/99) від 14.03.2002 року [Електронний ресурс] // The HUDOC database. – Режим доступу: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["CASE OF PAUL AND AUDREY EDWARDS AGAINST THE UNITED KINGDOM"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{).
14. Червяцова А.О. Право на життя та заборона катувань у рішеннях Європейського суду з прав людини: аналіз судової практики за статтею 2 і 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Навчальний посібник/ А.О. Червяцова. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 308 с.

Шевченко Ю.А.

Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

МЕХАНИЗМ ЗАЩИТЫ ПРАВА НА ЖИЗНЬ В СВЕТЕ ПРАКТИКИ РЕШЕНИЙ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА ПО ДЕЛАМ ПРОТИВ УКРАИНЫ

Аннотация

В данной статье рассмотрен вопрос о защите права на жизнь, предусмотренного Конвенцией о защите прав человека и основоположных свобод, в плоскости практики решений Европейского суда по правам человека против Украины. Поданы выводы о европейском механизме защиты права на жизнь и представлена оценка некоторых позиций Европейского Суда. Также в выводах содержатся практические рекомендации об определении нарушения конвенционного права.

Ключевые слова: права человека, основоположные права человека, право на жизнь, Европейский суд, защита прав.

Shevchenko Y.A.

Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law Universit

THE MECHANISM OF PROTECTION THE RIGHT OF LIFE IN THE LIGHT OF PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN CASES AGAINST UKRAINE

Summary

The issue of protection the right to life provided for by Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms was considered in this article within the context of practice of decisions of the European Court of Human Rights against Ukraine. Conclusions on the European mechanism of the right to life protection were presented, and some judgments of the European Court were assessed. Also conclusions contain practical recommendations as for determination of the Convention violation.

Keywords: human rights, fundamental human rights, right to life, European court, protection of rights.